

Date: 23rd July-2026

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA QO'SHMA SO'ZLAR YASALISHINING
STRUKTUR-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Ma'sudov Nizomiddin Dilshod o'g'li

Ingliz tili o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillarida qo'shma so'z yasalishi (kompozitsiya) struktur va semantik jihatdan qiyosiy-tipologik tahlil qilinadi. Ikki tildagi qo'shma otlar, qo'shma sifatlar, juft so'zlar va qo'shma fe'llarning tuzilish modellari, komponentlar tartibi, imloviy shakllanishi (birga, defis bilan, ajratib yozilishi) hamda ma'no jihatidan endotsentrik va ekzotsentrik turlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, tarjimashunoslik va chet tili o'qitish amaliyoti uchun muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: qo'shma so'z, kompozitsiya, so'z yasalishi, struktur tahlil, semantik tahlil, endotsentrik, ekzotsentrik, qiyosiy tilshunoslik

Abstract: This article provides a comparative-typological analysis of compound word formation in Uzbek and English from structural and semantic perspectives. It examines the formation models, component order, and orthographic realization (solid, hyphenated, open) of compound nouns, adjectives, reduplicative pairs, and compound verbs in both languages, as well as their endocentric and exocentric semantic types. The findings are relevant for comparative linguistics, translation studies, and foreign language teaching.

Key words: compound word, compounding, word-formation, structural analysis, semantic analysis, endocentric, exocentric, comparative linguistics

So'z yasalishining eng qadimiy va universal usullaridan biri qo'shma so'z yasash, ya'ni kompozitsiya hisoblanadi. Bu usul deyarli barcha dunyo tillarida uchraydi, biroq har bir tilning o'ziga xos tipologik xususiyatlariga ko'ra qo'shma so'zlarning tuzilishi, komponentlar tartibi va imloviy shakllanishi farqlanadi. O'zbek va ingliz tillari — bir-biridan tubdan farqli tipologik guruhlariga mansub tillar bo'lib, ularda kompozitsiya hodisasini qiyosiy o'rganish tilshunoslik nazariyasi uchun ham, amaliy tarjimashunoslik uchun ham katta qiziqish uyg'otadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, qo'shma so'zlar ko'pincha bir tildan ikkinchi tilga so'zma-so'z tarjima qilinganda ma'no buzilishiga yoki noaniqlikka olib kelishi mumkin. Shu sababli ularning struktur va semantik xususiyatlarini chuqur bilish tarjimon va til o'qituvchisi uchun amaliy zaruratdir. Maqolaning maqsadi — o'zbek va ingliz tillarida qo'shma so'zlar yasalishining struktur modellarini hamda semantik turlarini aniqlash va ularni qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Qo'shma so'z — ikki yoki undan ortiq mustaqil so'z (yoki o'zak)ning birikishidan hosil bo'lgan, yaxlit leksik-grammatik ma'noga ega bo'lgan so'zdir. Kompozitsiya jarayonida komponentlar orasidagi bog'lanish affiksatsiyadan farqli o'laroq, ikkita mustaqil ma'noli birlikning qo'shilishi orqali amalga oshadi. Bunday so'zlar tilning nafaqat lug'at

Date: 23rd July-2026

boyligini, balki obrazliligini ham oshiradi, chunki ular ko'pincha metaforik yoki metonimik ma'no asosida yasaladi.

Tilshunoslikda qo'shma so'zlar odatda ikki mezon bo'yicha tasniflanadi: struktur mezon (komponentlarning qaysi so'z turkumiga mansubligi va ularning tartibi) va semantik mezon (yasalgan so'zning ma'nosi komponentlar ma'nosidan to'g'ridan-to'g'ri kelib chiqadimi yoki yo'qmi).

O'zbek tilida qo'shma so'zlar bir necha model asosida yasaladi. Eng keng tarqalgan turi — qo'shma otlar bo'lib, ular ot+ot (temir yo'l, qo'lqop, boshog'riq), sifat+ot (oqko'ngil, keng qamrov) yoki fe'l+ot (yozuvchi, tikuvchi kabi, garchi bu ko'pincha affiksali yasaliş bilan chegaralanadi) modeli asosida shakllanadi.

O'zbek tiliga xos alohida hodisa — juft so'zlar (takroriy qo'shma so'zlar) bo'lib, ular ikki yaqin yoki qarama-qarshi ma'noli so'zning takrorlanishi orqali yasaladi: ota-ona, katta-kichik, uzoq-yaqin, kelin-kuyov. Bu model semantik jihatdan umumlashtiruvchi yoki mavhumlashtiruvchi ma'no ifodalaydi va ingliz tilida bevosita analogi mavjud emas.

O'zbek tilida qo'shma fe'llar ham keng tarqalgan bo'lib, ular asosan yordamchi fe'llar (chiqmoq, kelmoq, olmoq, bermoq) yordamida yasaladi: qarab chiqmoq, o'ylab ko'rmoq, yozib olmoq. Bunday qo'shma fe'llarda birinchi komponent asosiy ma'noni, ikkinchi komponent esa harakatning yo'nalishi yoki natijasini bildiruvchi grammatik-semantik vazifani bajaradi.

Ingliz tilida kompozitsiya so'z yasalişining eng mahsuldor usullaridan biri hisoblanadi. Ingliz tilidagi qo'shma otlar uch xil imloviy shaklda yozilishi mumkin: birga (sunflower, blackboard), defis bilan (mother-in-law, well-being) yoki alohida-alohida (post office, high school). Bu imloviy beqarorlik ingliz tilining o'ziga xos xususiyati bo'lib, ko'pincha bir xil so'z turli manbalarda turlicha yozilishi mumkin.

Ingliz tilida qo'shma sifatlar ham keng qo'llaniladi va ular odatda defis bilan yoziladi: dark-blue, well-known, five-year-old. Bunday qo'shma sifatning komponentlari orasidagi munosabat ko'pincha aniqlovchi-aniqlanmish xarakteriga ega bo'lib, ular ot oldida sifatlovchi vazifasini bajaradi.

Ingliz tilida qo'shma fe'llarning o'ziga xos turi — frazaviy fe'llar (phrasal verbs) hisoblanadi: give up, carry out, look after. Bunda fe'l predlog yoki ravish bilan birikib, ko'pincha asl komponentlar ma'nosidan farqli, idiomatik ma'no kasb etadi.

Ikki tildagi qo'shma so'zlarni struktur jihatdan qiyoslaganda, quyidagi umumiy va farqli jihatlar kuzatiladi. Umumiy jihat shundaki, ikkala tilda ham qo'shma otlarda bosh komponent (semantik markaz) so'zning oxirida joylashadi (masalan, temir yo'l — yo'lning bir turi; blackboard — board turi). Bu hodisa tilshunoslikda "o'ng boshli" (right-headed) kompozitsiya modeli sifatida tan olinadi va ikki tilda ham ustuvor model hisoblanadi.

Farqli jihat esa imloviy shakllanishda namoyon bo'ladi: o'zbek tilida qo'shma so'zlar deyarli har doim yoki birga, yoki defis bilan (juft so'zlarda) yoziladi va bu qat'iy orfografik qoidalarga bo'ysunadi. Ingliz tilida esa bitta qo'shma so'zning uchta imloviy varianti (birga, defis bilan, alohida) parallel qo'llanilishi mumkin, bu esa ingliz orfografiyasining tarixiy rivojlanishi va me'yorlashtirilmaganligi bilan izohlanadi.

Date: 23rd July-2026

Yana bir farq — qo'shma fe'llar sohasida kuzatiladi. O'zbek tilida qo'shma fe'l ikkita fe'l o'zagining birikishidan (fe'l+fe'l modeli) hosil bo'lsa, ingliz tilidagi frazaviy fe'llar fe'l va predlog/ravish birikmasidan (fe'l+predlog modeli) yasaladi. Bu farq ikki tilning grammatik qurilishidagi tub tipologik tafovutdan — o'zbek tilining agglyutinativ, ingliz tilining esa analitik xususiyatidan kelib chiqadi.

Semantik nuqtai nazardan qo'shma so'zlar ikki katta turga bo'linadi: endotsentrik (ma'nosi komponentlar ma'nosidan to'g'ridan-to'g'ri kelib chiqadigan) va ekzotsentrik (ma'nosi komponentlar ma'nosidan idiomatik tarzda farqlanadigan) qo'shma so'zlar. Ikkala tilda ham har ikki tur mavjud: o'zbekcha "temir yo'l" va inglizcha "blackboard" endotsentrik misol bo'lsa, o'zbekcha "oqko'ngil" (yaxshi niyatli odam) va inglizcha "redneck" kabi so'zlar ekzotsentrik, ya'ni obrazli-metaforik ma'noga ega bo'lgan misollardir.

Juft so'zlar semantik jihatdan alohida guruhni tashkil etadi, chunki ular ko'pincha aniq bir predmetni emas, balki umumlashtirilgan tushunchani yoki mavhum kategoriyani ifodalaydi (ota-ona — "ota-onalar umuman", katta-kichik — "yosh farqidan qat'i nazar hamma"). Ingliz tilida bunga yaqin, ammo to'liq mos kelmaydigan hodisa — reduplikatsiya (fifty-fifty, so-so) bo'lib, u ancha cheklangan va boshqa uslubiy vazifani bajaradi.

Quyidagi jadvalda ikki tildagi qo'shma so'zlarning asosiy turlari va ularning struktur-semantik xususiyatlari qiyoslab keltirilgan:

Qo'shma turi	so'z	O'zbek tilida	Ingliz tilida	Struktur izoh
Qo'shma (ot+ot)	ot	temir yo'l, qo'lqop	blackboard, sunflower	Ikkala tilda ham bosh komponent oxirida
Qo'shma sifat		oq-qora, keng-qamrovli	dark-blue, well-known	O'zbekda teng huquqli, ingliz tilida bog'lovchi defis bilan
Juft so'z (takroriy)		ota-ona, katta-kichik	(chiziqli mos kelmaydi)	O'zbekka xos alohida model, ingliz tilida deyarli yo'q
Qo'shma fe'l		qarab chiqmoq, olib kelmoq	carry out, give up (phrasal verb)	O'zbekda fe'l+fe'l, ingliz tilida fe'l+predlog

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, o'zbek va ingliz tillarida qo'shma so'z yasashining umumiy tipologik yo'nalishi (bosh komponentning oxirida joylashishi) o'xshash bo'lsa-da, imloviy shakllanish, juft so'zlar modeli va qo'shma fe'llarning

Date: 23rd July-2026

grammatik tuzilishi borasida jiddiy farqlar mavjud. Bu farqlar ikki tilning tub tipologik tabiati — agglyutinativlik va analitiklik — bilan bevosita bog'liq.

Qo'shma so'zlarning struktur va semantik xususiyatlaridagi farqlar tarjima jarayonida alohida qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ayniqsa ekzotsentrik (idiomatik) qo'shma so'zlarni so'zma-so'z tarjima qilish ma'no buzilishiga olib kelishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi "butterfly" so'zini tarkibiy qismlarga ajratib tarjima qilish ("sariyog' pashshasi") mutlaqo noto'g'ri natija beradi, chunki bu so'z yaxlit holda "kapalak" ma'nosini anglatadi. Xuddi shunday, o'zbek tilidagi "oqko'ngil" so'zini inglizchaga "white-hearted" deb so'zma-so'z tarjima qilish inglizzabon o'quvchi uchun tushunarsiz bo'lib qoladi, chunki ingliz tilida bu obraz mavjud emas.

Shu sababli tarjimon qo'shma so'zlarni tarjima qilishda ularning endotsentrik yoki ekzotsentrik ekanligini aniqlab, kerak bo'lganda funksional ekvivalent yoki izohli tarjima usulidan foydalanishi lozim. Bu, o'z navbatida, qo'shma so'zlarning struktur-semantik tipologiyasini chuqur bilishni talab qiladi va mazkur tadqiqotning amaliy ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

O'tkazilgan struktur-semantik qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, qo'shma so'z yasalishi o'zbek va ingliz tillarida umumiy tipologik qonuniyatlarga (bosh komponentning oxirgi o'rinda joylashishi, endotsentrik/ekzotsentrik semantik tiplarning mavjudligi) ega bo'lsa-da, har bir tilning o'ziga xos struktur modellari (o'zbek tilida juft so'zlar, ingliz tilida frazaviy fe'llar va imloviy variativlik) mavjud. Ushbu o'xshashlik va farqlarni bilish tarjima jarayonida ma'no yo'qotilishining oldini olish, shuningdek chet tili o'qitish metodikasini takomillashtirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Kelgusi tadqiqotlarda qo'shma so'zlarning uslubiy-pragmatik xususiyatlarini badiiy va publitsistik matnlar misolida chuqurroq o'rganish istiqbolli yo'nalish bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Виноградов В.В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии. — М.: Изд-во АН СССР, 1952.
2. Бархударов Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка. — М.: Высшая школа, 1975.
3. Bloomfield L. Language. — New York: Henry Holt and Company, 1933.
4. Решетов В.В. Узбекский язык. Введение. Фонетика. — Ташкент: Фан, 1959.
5. Adams V. An Introduction to Modern English Word-Formation. — London: Longman, 1973.
6. Yusupov O'. Tarjima nazariyasi asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2011.
7. Bauer L. English Word-Formation. — Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

